

Türkiye’de Hane İçi Kadın Emeği ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki: Eleştirel ve Güncel bir Bakış Açısı ile Kadının Güçlendirilmesine Dair Öneriler

The Relationship Between Domestic Women Labour and Women Employment: Propositions with regard to the Empowerment of Women via a Critical and Updated Perspective

ÖZET

Bu metnin yazılış amacı, bir sosyal inşa olan geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri gereğince Türkiye’de yaşayan kadınların büyük bir kısmının omuzlarına bırakılan “hane içi emeği”^{*} tanımlayarak bu emek türü aracılığıyla mevcut ataerkil sistemin kadınlar üzerinde kurmuş olduğu baskı ve tahakkümün, kadının işgücüne katılımı bağlamındaki yansımalarını ortaya koymak ve bunları, eleştirel paradigmanın^{**} türevlerinden biri olarak ele alınabilecek “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma” yaklaşımının bize sağladığı “görme”, “algılama”, “kavrama” ve “açıklama” biçimleri temelinde yorumlamak olup kadının hane içi emeğini görünür kılma, kadını güçlendirme ve kadının; kendi yaşamıyla ilgili kararları kendinin alabileceği, özgürce, mutlu ve sağlıklı yaşayabileceği adil bir toplumsal düzenin tesisi konularında faydalı olabileceği düşünülen bir dizi öneri sunmaktır.

Bu çerçevede, sırasıyla “Toplumsal Cinsiyet” kavramı ile “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma” yaklaşımı tanıtılmaktadır. Daha sonrasında hane içi emek ile türevlerinin tanımı yapıldıktan sonra ülkemizde söz konusu emek ile üretilen faaliyetlerin önemli bir kısmından halen kadının sorumlu olduğu ortaya konularak bu faaliyetlerin kadının “doğal” bir görevi gibi görüldüğünden, kadınların bu “yeniden üretim” faaliyetlerine muazzam bir zaman ve emek harcamalarına rağmen bu emeğin piyasada meta olarak alınıp satılabilir bir niteliğe sahip olmadığından ve bundan ötürü erkekler nezdinde “görünmez” ve “değersiz” addedildiğinden bahsedilmektedir. Sonrasında, kadınların omuzlarına yüklenmiş bulunan hane içi emek faaliyetlerinin, kadınların istihdamı üzerindeki olumsuz etkileri tartışılmaktadır. İlgili olumsuz etkilerin hafifletilmesi ve ortadan kaldırılması adına önem arz ettiği düşünülen “güçlendirme” kavramından bahsedilmekte, kadınların güçlendirilmesinden bahsedildikten sonra ise gerek kamusal, gerek özel alanda daha eşitlikçi, adil bir toplumsal düzenin kurulması adına bir dizi öneri sunumu ile metin sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hane içi kadın emeği, Kadın istihdamı, Güçlendirme.

ABSTRACT

The purpose of this work is to present the reflections of the current patriarchal orders’ hegemony over women, regarding womens’ participation in the workforce through a specific labour type; “domestic labour”, which is mostly put on the shoulders of the women who reside in Turkey* due to a social construct; “traditional gender roles”; to interpret these reflections in terms of the forms of “observation”, “perception”, “comprehension” and “clarification”, provided by the “Gender and Development” perspective, which is a derivative of the critical paradigm** and to make a series of propositions which are thought to be beneficial in terms of making visible the domestic labour of women, empowering women and to create a just societal order where women can make their own decisions and can live freely, happily and healthily.

Within this framework, the terms “Gender”, “Gender and Development”, “domestic labour” and its derivatives are introduced. Then, it is demonstrated that women are still held responsible from the bulk of the activities which are related to domestic labour and that these activities are seen as their “natural” duties. Despite tremendous efforts and time being spent on these activities by women, this labour remains invisible since it lacks the quality to be bought and sold as a commodity, leading to its devaluation and thus creating negative effects over the employment of women. “Empowerment” and its implications of alleviating these negative effects are discussed and the text is finalized through the presentation of a series of propositions for establishing a just society.

Keywords: Domestic women Labour, women employment, Empowerment.

Hasan Çerçioğlu¹

How to Cite This Article

Çerçioğlu, H. (2025). “Türkiye’de Hane İçi Kadın Emeği ve Kadın İstihdamı Arasındaki İlişki: Eleştirel ve Güncel bir Bakış Açısı ile Kadının Güçlendirilmesine Dair Öneriler” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:5; pp:914-925. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15535743>

Arrival: 17 April 2025

Published: 30 May 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

^{*}Toksöz & Memiş, 2018; Gökmen, 2017.

^{**}Neuman, 2012.

¹ Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çerkeş Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Çankırı, Türkiye. ORCID: 0000-0002-1440-1687

GİRİŞ

18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de buhar makinesinin icadı ve ilk defa endüstriyel üretimde kullanılması ile başladığı kabul edilen Sanayi devrimini takiben kapitalist bir serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkışının ve git gide dünyada egemen ekonomik sistem haline gelmesinin (Ritzer ve Stepnisky, 2014) toplumsal hayattaki yansımalarından birisi de “ev” ve “iş yerinin” birbirlerinden ayrılması olmuştur (Çakır, 2019). Üretim süreçlerini baştan sona dönüştüren söz konusu modern sosyo-ekonomik süreçler, az sayıdaki erkeğin elinde olacak şekilde bir sermaye birikimini de mümkün kılarak erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar artırmıştır (Akt. Giddens, 2012; sf. 518). Üretime dair söz konusu yapısal dönüşümün, erkek ve kadının geleneksel rollerinde ve toplumların “kadınlık” ile “erkeklik” tanımlamalarında/algılarında da bahsedilen erkek egemenliğine bağlı olarak, kadının aleyhine çeşitli değişikliklere yol açtığı tartışılmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda ve toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde olmak üzere; çalışan erkeklerle işgücüne katılarak “eve ekmek getirme” rolü uygun görülürken kadına ise yemek pişirme, temizlik, çocuğa ve/veya aile büyüklerinin bakımlarıyla ilgilenme vb. hane içi görevler verilmiştir (Çakır, 2019).

Söz konusu toplumsal cinsiyet rolleri tarafından üretilen eşitsizlikler, uzun bir süre boyunca kadınların, erkeklerin yararlandığı pek çok ayrıcalıktan, refah unsurundan ve konfordan yararlanamamalarına, türlü yaşam zorlukları çekmelerine, iş hayatına atılamamalarına neden olmuştur (Yılmaz ve Zoğal, 2015; Gökmen ve Gökova, 2016). Bu baskı ve tahakküm dönemini takiben kadınlar, üretim süreçlerinden dışlanmaları da dâhil olmak üzere pek çok eşitsizlik ve bu eşitsizliklerin yarattığı olumsuz koşullara ve sonuçlara başkaldırmaya başlamışlardır (Toksöz ve Memiş, 2018).

Bu başkaldırı ve karşı çıkma faaliyetleri çerçevesinde özellikle ekonomik açıdan “az gelişmiş” ve “gelişmemiş” olarak nitelendirilen ülkelerin kalkınmaları kapsamında kadınların üretim süreçlerinde yer almalarının ve “kadın emeğinin” – aynı zamanda kadının “görünmeyen” emeğinin de – önemi, kadın hakları hareketleri ve feminist hareketlerin git gide artmaya ve güç kazanmaya başladığı 1970’li yıllardan itibaren tartışmaya açılmıştır (Gönüllü Atakan, 2018; Aldemir, 2016). Bu gelişmeler sonucunda hem dünyada, hem de Türkiye’de kadınların emek piyasasına katılmaya başlaması ve bu katılım oranlarında görülen artış, bir “devrim” olarak nitelendirilmektedir (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013).

Buna ek olarak 1990’lardan itibaren de “toplumsal cinsiyet” kavramının Türkiye’deki sosyal bilim yazınına girmesiyle kadın emeğinin sosyolojik olarak ele alınmasına yönelik ilgede bir artışın da meydana geldiği söylenebilir (Turgut ve Feyzioğlu, 2014). Kadınların bu kazanımlarına rağmen, hane içi emek çerçevesinde gerçekleştiren faaliyetler bağlamında eşler arasında yapılacak eşitlikçi bir iş bölüşümüne ilişkin değişim, oldukça yavaş olup “gecikmiş devrim” olarak adlandırılmıştır (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013). Kadınların çalışma hayatında elde ettikleri gerek teorik (hukuksal kanunlar düzenlemeler vb.) gerekse pratik kazanımlar artmaya devam ederken ev işlerinin ağır yükü değişmez bir biçimde omuzlarında durmaktadır (Gökmen, 2017).

Bu kapsamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, tüm toplumun refaha, sağlığa, huzura ve mutluluğa kavuşması meselelerinde kadının kamusal alan ile çalışma hayatına dilediği şekilde katılımının gerçekleşmesi ve bu alanda erkeklerle eşit koşullara sahip olması son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bunun yanında, kadının bir de özel alandaki emeğinin, başka bir deyişle “hane içi emeğinin” görünür kılınmasının, öneminin anlaşılmasının, bu emeğin bir karşılığının olmasının veya çalışma hayatı bağlamında bu durumu göz önüne alacak “eşitlikçi” düzenlemelerin yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. (Gönüllü Atakan, 2018). Bu çerçevede kadının kendi hayatıyla ilgili karar alıp verme kapasitesinin ve “hayat seçeneklerinin/tercihlerinin” artırılması ve özgürleşerek patriarkal hegemonyadan kurtulması adına “kadının güçlendirilmesi” meselesi, kilit konumda bulunan bir unsurdur olarak öne çıkmaktadır (Ecevit, 2021).

TEORİK ÇERÇEVE: KİLİT BİR KAVRAM OLARAK “TOPLUMSAL CİNSİYET” VE “TOPLUMSAL CİNSİYET VE KALKINMA”

İlk defa 1972 yılında İngiliz Sosyolog Ann Oakley tarafından sosyal bilimler literatürüne kazandırılan toplumsal cinsiyet kavramı “Bir toplumda kadınlar ve erkekler için kültür, gelenekler, eğitim, din ve diğer kurumlar tarafından uygun görülen toplumsal roller ve sorumluluklar, davranışlar, konumlar, beklentiler, güç ve ayrıcalıklar, hak ve fırsatlar” şeklinde tanımlanmıştır (Akt., Ecevit, 2021; sf. 9). Bir terim olarak “cinsiyet” genel anlamıyla kadın ve erkek bedenindeki biyolojik, anatomik ve fizyolojik farklılıklara atıf yapmakta olan ve görece verili “fiziki” durumları ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise bunun aksine; “Erkekler ve dişiler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal olarak kurulmuş eril ve dişilik kavramlarıyla bağlantılıdır ve bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu olmak zorunda değildir” (Giddens, 2012; sf. 505).

Buna ek olarak toplumsal cinsiyet kavramı tarafından içerilen kadın erkek farklılıkları da, tıpkı diğer kültürel kurallar, normlar ve roller gibi genellikle Bandura'nın sosyal öğrenme kuramının ileri sürdüğü karşılıklı nedensellik, model alma, taklit vb. sosyalizasyon süreçleri (Tatlıoğlu, 2021) aracılığıyla öğrenilip içselleştirilmektedir. Toplumsal cinsiyete dair roller ve beklentiler bir kere “atandıktan” sonra toplum, kendisinin inşa ettiği şekilde erkeklerden “erkek gibi”, kadınlardan ise “kadın gibi” davranmalarını bekler ve bu beklentilerin karşılanması ve sürdürülmesi de gündelik faaliyetler aracılığıyla gerçekleştirilir (Bourdieu, 1990).

Geleneksel toplumsal cinsiyet kuralları ve normlarının; başta ekonomi ve özel alan olmak üzere eğitim, sağlık ve politik alan gibi düzlemlerde kadınlara yönelik ciddi eşitsizliklere ve hak ve fırsat mağduriyetlerine neden olduğu bilinmektedir (Aytekin, 2017). Toplumsal cinsiyet kavramı ile daha önceden kadınların “biyoloji” kaynaklı olarak maruz “kalmak zorunda oldukları” her türlü eşitsizliğin meşru bir temele sahip olduğu algısının sorgulanmaya başladığı söylenebilir (Ecevit, 2021).

Bu çerçevede denilebilir ki toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumu oluşturan kadınların ve erkeklerin, belirli bir tarihsellik çerçevesinde toplumun kurgulayarak inşa ve icat ettiği normları, yazısız kuralları, cinsiyet rollerini ve kalıp yargıları ortadan kaldırmak suretiyle her iki cinsin de içinde bulunduğu toplumun kaynaklarına erişmede, fırsatlarını kullanmada ve yaşamlarıyla ilgili kararları alıp vermede “eşit” olmasıdır (ILO, 2007). Dolayısıyla söz konusu kavram, esasında kadın ve erkeğin gerek biyolojik, gerek sosyolojik açıdan “eş” olmasına değil, her ikisinin de farklı ihtiyaç ve arzularının adil bir biçimde ele alınıp değerlendirilmesine, fırsatların hakkaniyetli bir biçimde tüm insanlar için erişilebilir ve kullanılabilir olmasına atıfta bulunmaktadır denilebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, var oldukları biçimleriyle neredeyse tüm toplumlarda önemli bir tabakalaşma biçimi olup bireylerin ve grupların elde edebilecekleri fırsatları ve yaşam şanslarını belirleyen hayati bir faktördür (Giddens, 2012). Özetle denilebilir ki, toplumsal cinsiyet olgusu, yukarıda da değinildiği şekilde erkeklerin kadınlar üzerindeki ekonomi, siyaset, aile, din, vb. alanlarda mevcut olan ve sürekli olarak standartlaşan davranışlarla, “eyleme biçimleriyle” yeniden üretilen, erkek egemenliğini ve tahakkümünü açıklama ve ortadan kaldırma kapsamında kilit bir role sahip olan, doğal ve verili olmayıp sosyal olarak inşa edilen performatif bir olgudur (Singh, 2024).

Bununla ilişkili olarak, günümüz toplumlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması çerçevesinde büyük bir önem arz eden başka bir konu da, kadının işgücü süreçlerine etkin katılımını sağlayacak şekilde (Gönüllü Atakan, 2018) hane içi emeği aracılığıyla karşılıksız bir biçimde ürettiği değer görünür kılinarak tanınması, bu değer karşılığının bir şekilde verilerek “kadının güçlendirilmesi” aracılığıyla işgücü süreçlerine erkeklerle eşit koşullar ve şartlar altında katılımının temin edilmesidir.

Bu çerçevede Toksöz (2018), “Kalkınmada Kadın”, “Kadın ve Kalkınma” ile “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma” olmak üzere üç farklı yaklaşımdan bahsetmektedir. Söz konusu yaklaşımlardan sonuncusu olan Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı, kadınların hem kamusal, hem de özel yaşam alanlarında maruz kaldıkları eşitsizlik ve sömürü ilişkilerini “yeniden üretim emeği” (Gündüz Hoşgör, 2001), “bakım emeği”, “duygusal emek” (Aldemir, 2016) ve “çocukla ilişkili her türlü görev ve sorumluluk” (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013) başlıklarını birleştiren bir çatı kavram olan “hane içi kadın emeği” temelinde değerlendirip yorumlamak suretiyle konuyu kapsamlı, eleştirel bir bakış açısı aracılığıyla ve kamusal/özel alan ikiliğini reddederek, bütüncül bir biçimde ele almaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı kadınların hali hazırda mevcut olan kalkınma stratejileri ile programlarına katılmasını yetersiz bularak yapısal değişiklikler öngörür ve “erkek egemen iktidarın” el değiştirmesini, sistemin değişmesini savunur. Bu yaklaşıma göre kadınlar, kalkınma süreçlerinin pasif alıcıları değil, aktif failleridir ve kadınların bu durumun bilincinde olmaları gerekmektedir. Toplumda kadınların ve erkeklerin arasındaki güç ve tahakküm ilişkilerinin kaldırılmasını arzulayan Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı, kadınların özgürleştirilmesine ve daha adil ve eşitlikçi kalkınma süreçlerinin tesis edilmesine vurgu yapar. Bunun yönteminin de patriarkal düzenin her alanda zayıflatılması olduğunu belirtir (Toksöz, 2018).

İlgili yaklaşım aynı zamanda kadının hem üretim, hem de yeniden üretim süreçleri kapsamında “güçlendirilmesine” odaklanmakta, mevcut sorunların, eşitsizliklerin ve hak ile fırsat kayıplarının, kadının başta “özel alan” çerçevesinde güçlendirilmesi sonucunda giderilebileceğine işaret etmektedir (Toksöz, 2018).

Hane İçi Emek

Hane içi emek, çocukların ve aile büyüklerinin bakımı, çocuklarla ilgilenmek, yemek yapmak, evi temizlemek, çamaşırları ve bulaşıkları yıkamak, ütü yapmak, aile üyelerinin refah ve iyiliğini sağlamak, aile üyelerine motivasyon, sevgi sağlamak (Çakır, 2019) gibi faaliyetleri içeren, dolayısıyla kamusal alana değil de özel alana ait, aile içinde ortaya çıkan zaman ve enerji isteyen işlerin tamamlanmasında kullanılan emek olarak tanımlanabilir (Toksöz, 2018). Ataerkil işbölümü ile geleneksel toplumsal cinsiyet kuralları ve rolleri tarafından söz konusu

faaliyetlerin yükü Türkiye vb. “gelişmekte olan” ülkelerde, eğitim, gelir ve yaş gibi demografik faktörlerden bağımsız olacak şekilde genellikle kadınların omuzlarına bırakılmıştır (Toksöz ve Memiş, 2018; Gökmen, 2017).

Aynı zamanda gündelik yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan ve “yeniden üretim emeği” olarak adlandırılan bu emek türü, Türkiye’deki mevcut toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile baskısının büyük bir kısmını oluşturmaktadır denebilir (Gönüllü Atakan, 2018).

Kadının hane içi emeğinin en önemli ve muhtemelen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesine katkı sağlayan özellikleri ise “ücretsiz”, “görünmez”, ve sürekli yinelenen bir yapıya sahip olmasıdır (Toksöz, 2018; Gönüllü Atakan, 2018; Aytekin, 2017; Aldemir, 2016). Hane içi emeğin değersizleştirilmesinin nedeni, bir “meta” formunda alınıp satılamayan, yani piyasaya sürülemeyen her türlü emeği “değersiz” ve “önemsiz” sıfatlarıyla tanımlayan “kapitalist felsefenin” ve “kapitalist ekonomik sistemin” küresel piyasalardaki egemenliği olmuştur. Bu çerçevede kadınların sırtına yüklenen ve hane içi emek gerektiren faaliyetler de piyasa değeri taşımadığından değersiz addedilmiştir (Yılmaz ve Zoğal, 2015).

Hane içi emeğe dair yukarıda söz edilen özelliklerin, ilgili işlerin zorluğundan ve tamamlanmaları için harcanması gereken zamandan/mesaiden hiçbir şey eksiltmemesine rağmen, özellikle erkek aile üyelerinin nezdinde değersizmiş gibi görünüp algılanmasına, işten sayılmamasına, “kadın işi” olarak kanıksanmasına veya kadınların gündelik yaşamlarının olağan bir uzantısı/devamı gibi görülmesi (Aldemir, 2016) dolayısıyla kadının ikinci sınıf bir insan muamelesi görmesine ve aile içi karar alma süreçlerinden dışlanmasına katkı sağladığı söylenebilir (Çakır, 2019; Aktaş, 2013).

Bir öğretmen ders verdiğinde, bir hekim hastasını görüp muayene ettiğinde ve tedavi ettiğinde, bir taksici taksisi aracılığıyla müşterilerini A noktasından B noktasına götürdüğünde ve bir aşçı çalıştığı lokantada yemek pişirdiğinde emeğine karşılık para formunda belirli bir ücret alır. Başka bir deyişle, söz konusu sıfat ve unvanlar tarafından üretilen meta haline getirilmiş emeğin piyasada bir karşılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu sıfatlarla söz konusu faaliyetleri yürüten bireylerin çalışma hayatına dair olan bu faaliyetleri tanınmakta, emeklerinin karşılığı bir şekilde verilmektedir. Oysa hem fiziksel, hem de duygusal bir emek içeren hane içi emeğin ne maddi, ne de manevi bir karşılığı bulunmamaktadır (Toksöz, 2018).

Bütün bunlara ek olarak bir de kadının çalışma hayatına atılabilmesi, özel alanındaki her türlü iş ve sorumluluğun aksatılmadan yürütülmesine bağlı olmaktadır (Gönüllü Atakan, 2018). Kadın, toplumsal cinsiyet rolleri tarafından kendisine atfedilen tüm bu görevleri sürekli bir biçimde başarıyla tamamlayıp iş hayatına atılsa dahi, yukarıda bahsedilen ve hane içi emek yükümlülüklerini temsil eden “ikinci vardiya” (Hochschild, 1989; akt. Gönüllü Atakan, 2018; sf. 131), kendisinin erkeklere kıyasla çok daha fazla yorulmasına, yıpranmasına ve kendisine ayıracak zaman bulamamasına sebebiyet vermektedir. Söz konusu ikinci vardiya, hane içinde çok büyük oranda kadın tarafından ortaya konulan ücretlendirilmemiş emeği ve mesaiyi tanımlayan bir kavramdır (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013).

Kadınlar hane içi emeğin üzerlerine yıkılması çerçevesinde çeşitli zorluklar çekerken, erkekler ise mevcut toplumsal yapı ve toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine sağladığı “konfordan” vazgeçme ve hane içi emek gerektiren görev ve sorumlulukları eşleriyle “adil” ve “eşitlikçi” bir biçimde bölüşme konusunda isteksiz görünmektedirler. Kadınlar, istisnasız bir şekilde eşlerinden daha fazla ücretsiz hane içi emek sunumunda bulunmaktadırlar (Gökmen, 2017).

Hane içi emeğe dâhil edilebilecek bir diğer emek türü de bakım emeğidir. Bu olgu; yüz yüze gerçekleştirilen, özel bir hassasiyet ve duygusal bir yaklaşım gerektiren ve genellikle kendi ihtiyaçlarını ifade edemeyen ve/veya gideremeyen çocuklar, yaşlılar, hastalar ve engelli bireyler gibi kişilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik harcanan emek olarak tanımlanmaktadır (Toksöz, 2018; Özkaplan, 2009).

Bakım emeği, yapısı gereği kişinin istediği zamanda değil de zorunlu olarak belirli zamanlarda yerine getirmesi gereken bir dizi görev, sorumluluk ve faaliyeti kapsadığından, yukarıda bahsedilen yemek yapma, ev temizleme, süpürme vb. işlerden mahiyeti itibarıyla farklıdır. Dolayısıyla bakım emeğine dair sorumlulukların kadınların işgücü piyasasına etkin katılımlarını engelleme çerçevesinde ellerini daha sıkı bir biçimde bağladığı, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına mani olduğu tartışılabilir (Aldemir, 2016).

TÜİK tarafından gerçekleştirilen Zaman Kullanım araştırmasının sonuçlarına bakıldığında 15 yaşından büyük erkeklerin hane halkına ve “aile” bakım işlerine ve faaliyetlerine ayırdıkları günlük süre 53 dakikayken, aynı sürenin kadınlar için 4 saat 35 dakika olduğu görülmektedir (TÜİK, 2016). Aynı araştırma raporuna göre çalışan erkeklerin hane halkına ve aile içi bakım faaliyetlerine günde ortalama 46 dakika ayırdıkları, bu sürenin çalışan kadınlar için ise 3 saat 31 dakika olduğu belirlenmiştir. Yani kadınlar işgücü piyasasına katılsalar bile eşlerinden 4 kat fazla bir “hane içi emek” üretiminde bulunmaktadırlar (Gökmen, 2017). KONDA’nın 2018 yılında yaptığı

anketten elde edilen bulgular da TÜİK tarafından toplanan verilerle “çalışan kadının hane içi emeğe ayırdığı süre” hariç uyumludur. Söz konusu anketin sonuçlarına göre çalışan kadınlar günlük 1.5 saatlerini hane içi emeğe ayırırken çalışmayan kadınlar aynı ev içi faaliyetler için 3.2 saatlik bir zaman harcamakta, çalışan erkeklerde bu süre 24 dakikaya, çalışmayan erkeklerde ise 48 dakikaya düşmektedir (KONDA, 2019).

Konuyla ilgili TÜİK’in daha güncel verilerine baktığımızda ise durumun pek değişmediği, aksine kadınlar açısından kötüleştiği yorumu yapılabilir. Söz konusu 2020 verilerine göre (TÜİK, 2021) çalışan erkekler hane halkı ve aile bakımına günde 43 dakika, çalışmayan erkekler 1 saat 12 dakika ayırmaktadır. Kadınlar ise aynı hane içi emek üretim süreçlerinde sırasıyla 4 saat 3 dakika (çalışan) ve 5 saat 43 dakika (çalışmayan) süreyle yer almaktadır. Hane içi emek çerçevesinde kadınların en çok gıda yönetimi, hane bakımı ve çocuk bakımı faaliyetleriyle meşgul olduğu görülmektedir (TÜİK, 2021).

Bu verilere bakıldığında açıkça görülen ilk durum, erkeklerle kadınların özel alandaki işlere ayırdıkları zaman arasındaki “uçurumdur”. Buna ek olarak hem kadının, hem de erkeğin çalışıp çalışmama durumunun ev işlerine ayrılan zaman çerçevesinde büyük bir etkisi bulunmamaktadır denilebilir. Bu durum erkeğin rahatlığı ve konforu çerçevesinde olumsuz bir durum yaratmazken, çalışan kadının da neredeyse çalışmayan kadın kadar ev işlerine zaman ayırması/ayırmak zorunda kalması, yukarıda atıfta bulunulan “ikinci vardiya” meselesinin kadının içinde yer aldığı “özel alanda” somutlaştığı, bu durumun da, erkeğin desteğini alamayan kadının bir birey olarak kendisine zaman ayırmasını engellediği, hayatını zorlaştırdığı, kadını aşırı derecede yorduğu ve yıprattığı, çalışma hayatına katılabildiği durumlarda ise işine dair koşul ve şartları istediği gibi kontrol edemediği tartışılabilir (Gönüllü Atakan, 2018).

Evdeki olağan gündelik işlere, yani yaşamın sürdürülebilmesi için yapılması gereken ve “yeniden üretim emeği” gerektiren işlere – çamaşır/bulaşık yıkamak, yemek yapmak, evi toparlamak, temizlemek vb. – ek olarak Türkiye’de, çocukların bakım ve sorumluluğu da kadınların omuzlarındadır. Bu çerçevede yine TÜİK tarafından 2017 yılında açıklanan verilere göre (Dünya, 2017) 0-5 yaş aralığı arasında bulunan çocukların %86’sının gündüz bakımının anneleri tarafından sağlandığı ortaya konmuştur. Bunun ardından %7,4’lük bir oranla çocuğun anneannesi veya babaannesi bakımı üstlenmekte, çocukların bakımını üstlenen diğer kişiler veya gruplar ise her biri %3’ünün altında olmak üzere kreş veya anaokulu, bakıcı, diğer bir akraba veya komşu olmaktadır. Her ne kadar son dönemde erkeğin rolünün; “geçim sağlayan babadan” bir miktar da olsa “katılımcı babaya” evrildiği ve çocuk bakımı ile ilgili bir takım işleri kadın ile paylaştığı tartışılsa da, bu olumlu gelişmeye rağmen kadının çocuk bakımı kapsamındaki sorumlulukları, erkeğe kıyasla halen tartışmasız bir biçimde daha fazladır (Başak, Kingır ve Yaşar, 2013; Turğut ve Feyzioğlu, 2014).

Hane içi emek faaliyetlerini daha kapsamlı bir biçimde ele alan bir başka araştırma raporuna göre ise kadınlar, hane içindeki kahvaltı hazırlama, yemek pişirme, salata yapma, sofranın kurulup kaldırılması, bulaşık yıkama, evin süpürülmesi, tozların alınması, lavabo ve banyo temizliği, ortalığı toplama, evdeki dolap ve çekmeceleri düzenleme, eve ait cam, kapı, halı, koltuk vb. cisimlerin silinmesi, çamaşırların yıkanması, çamaşırların ütülenmesi, basit dikiş işleri gibi süreklilik isteyen yeniden üretim faaliyetlerinde yüzde olarak erkeklerden en az 10, en fazla 20 kat daha fazla sorumluluk almaktadır (Başak, Kingır ve Yaşar, 2013).

Bu çerçevede erkekler daha çok tamirat, onarım, boya, badana, taksit ve faturaların ödenmesi, aile bütçesinin planlanması gibi uzun aralıklarla yapılması gereken yeniden üretim faaliyetlerinde ve karar verici bir konumda görev almaktadır (Başak, Kingır ve Yaşar, 2013). Aynı rapora göre kadınların özellikle çocuğun temizlenmesi, giydirilmesi, beslenmesi, çocukla geceleyin ilgilenilmesi ve mama verilmesi gibi çocuk bakımı faaliyetlerinde de erkeklere kıyasla çok daha etkin ve sorumlu oldukları görülmektedir. Buna ek olarak KONDA tarafından 2019 yılında yayımlanan araştırma raporuna göre “temizlik” ve “yemek” işlerini %80’in üzerinde olmak üzere kadınlar yürütmektedir (2019).

Güncel bir olgu olarak COVID-19 pandemisinin de kadınların hane içi emek yükümlülüklerini ağırlaştırdığı ve artırdığı tartışılabilir. Bu çerçevede özellikle 2020 yılında olmak üzere çocukların uzaktan eğitim süreçleri, sokağa çıkma kısıtlaması bulunan aile büyüklerine ait işler, değişen beslenme tarzı, gıda maddelerinin temini ve takibi, hijyen ve sterilizasyon ve evden çalışma süreçlerinin tesisi gibi ek emek gerektiren ve sorumluluğu kadına bırakılan yeniden üretim faaliyetlerinden bahsedilmektedir (Alpar, 2020).

Türkiye’de Kadın İstihdamı Ve Hane İçi Kadın Emeği İle İlişkisi

Özellikle kapitalist sistemin küresel ekonomik bir sistem olarak tesis edilmesinden bu yana sistem tarafından tanımlanan “kadın işi” ve “erkek işi” ayrımı, toplumsal cinsiyete dayalı bir iş bölümünü doğurarak kadını eve hapsetmiştir (Çakır, 2019). Bununla ilişkili olarak sosyal bir kurum olan “aile” ve bu kurum kapsamında toplum tarafından belirlenmiş olan geleneksel “kadınlık” rolleri, kadınların toplumsal işgücüne erkeklerle aynı koşullar ve

şartlar altında katılamadıklarını açıklayan unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Dedeoğlu, 2000). Bu bağlamda aile, kadın istihdamının şekillendirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. Şöyle ki, eğitim seviyesi (Önür, 2013), yaş, medeni hal (Yılmaz ve Zoğal, 2015) vb. faktörlere ek olarak kadının işgücüne katılımı; özel alanda, yani ev ortamında kendisine geleneksel toplumsal inşalar formunda dayatılan yeniden üretimle ilgili her türlü “görevi” layığıyla ve eksiksiz yerine getirmesine de bağlı olmaktadır (Gönüllü Atakan, 2018).

Sosyal ve kültürel normlar aracılığıyla kadın için belirlenen rol, “ücretsiz aile işçiliği” rolü olup kadın, bu rol nedeniyle iş yaşamından uzaklaşmak durumunda kalmaktadır (Yılmaz ve Zoğal, 2015). Dahası, yukarıda belirtildiği üzere bu hane içi “sorumlulukların” doğurduğu emek ve zaman baskısı, özellikle bir şekilde işgücü piyasasına atılmayı başarmış, çalışan kadınlar için bir “ikinci vardiya” işlevi görmek suretiyle onları erkeklere kıyasla çok daha fazla yormakta ve yıpratmaktadır. Dolayısıyla kadın, iş gücüne katılıp belirli bir gelir sahibi olsa bile, bu sefer de “zaman yoksulluğu” yaşamaktadır (Gökmen, 2017).

Kadın, çalışmayıp evde hane içi emeğin üretiminde rol aldığı vakit ise, söz konusu emeği kanıksanmış bir vaziyette görünmez kalmakta, bu emeğine gerek maddi gerek manevi bir karşılık alamamakta ve dolayısıyla aile içi karar alma süreçlerinden dışlanmaktadır. Hane içi emek kapsamında eşlerin sorumluluğu ve işleri adil ve eşit bir biçimde bölüşmemesi, kadınlar kapsamında iş-yaşam dengesini son derece olumsuz etkileyen bir durumdur (Toksöz ve Memiş, 2018).

Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak “kızların okumasına gerek yok” (Gökmen ve Gökovalı, 2016), “Erkek eve bakar, kadın ise ev ve çocuklarla ilgilenir” (Yılmaz ve Zoğal, 2015) vb. söylemlerle kadınların omuzlarına bırakılan ve “ev işleri” ile “çocuk ve yaşlı aile üyelerinin bakımını” da içeren iş yükü, kadınların işgücü piyasalarına katılmamalarına veya esnek, düzensiz, sosyal güvenceden yoksun, düşük ücretli, güvencesiz koşullarda (Gönüllü Atakan, 2018), hane içi “görev” ve “sorumluluklarını” aksatmayacak ve bu yeniden üretim faaliyetlerine büyük bir zaman ayırabilecek şekilde çalışmayı tercih etmelerine (Şentürk, 2016) neden olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye’de yaşayan kadınların omuzlarına yüklenen hane içi emek üretim süreçlerinin – özellikle çocuk bakımına dair hane içi emek olmak üzere (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018) – kadın istihdamını doğrudan etkileyen faktörlerden biri olduğu tartışılabilir (Görgün Baran vd., 2016). Buna ek olarak bir önceki bölümde kadınların zaman kullanım örüntülerine bakıldığında hane halkı ve aile bakımına ayırdıkları sürenin, gereğinden fazla yorulma, yıpranma vb. ihtimaller nedeniyle işgücüne katılma çerçevesinde isteksiz olmalarına neden olduğu tartışılabilir.

Türkiye’de yaşayan 15 yaş üstü kadınların %22’si gelir getiren bir işte çalışırken geri kalan kadınların %39’unun ev kadını, diğer %39’unun ise öğrenci, emekli ya da işsiz olduğu bildirilmektedir (KONDA, 2019). Dahası, TÜİK’e göre 2020 yılı itibarıyla Türkiye’de yaşayan kadınların %30,9’unun işgücüne, %26,3’ünün istihdama katıldığı, %15’inin ise işsiz olduğu hesaplanmıştır (TÜİK, 2021). Aynı raporun verileri çerçevesinde istihdam edilmemiş olan yaklaşık %70’lik bir kadın popülasyonunun işgücüne dâhil olamama nedenlerine bakıldığında 1. sırada %50’nin üzerinde bir oranla “ev işleriyle meşgul olmak” nedenini görmekteyiz. Geri kalan ve kadının işgücüne dâhil olmasını engelleyen nedenlerin hepsinin toplam içindeki yüzdesinin ise – çalışamaz halde olmak, eğitim ile meşgul olmak, emekli olmak ve diğer – %6’nın altında olduğu belirtilmektedir. Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ-KAM) tarafından yayımlanan rapora bakıldığında da bir önceki verilerle benzer şekilde “işgücüne katılmama nedeni”, %54.8 ile yine “ev işleriyle meşgul olmak”tır. (2019). Bu güncel raporlara bakarak kadınların hane içi emek üretimi yükümlülüklerinin onların işgücüne katılmalarında başat faktör olduğunu söylememiz mümkündür.

Başka birtakım çalışmalara göre de kadınların işgücüne katılımını sınırlandıran başlıca faktörlerin hamilelik ve çocuk bakımı/küçük çocuğa sahip olmak, çocuk sayısı, evde bakıma ihtiyaç duyan bir bireyin bulunması (Çakır, 2019; Toksöz ve Memiş, 2018; Yılmaz ve Zoğal, 2015), kurumsal çocuk bakım hizmetlerinin yetersizliği, aile içinde özel bakıma gereksinim duyan yaşlı ve engelli bireylerin varlığı, kadının rol ve sorumluluklarına dair geleneksel düşünce kalıpları (Süral, 2014), kısacası her türlü ev işi ve bakım hizmeti (Bayar, 2021) olduğu vurgulanmaktadır. Görüldüğü gibi bu nedenlerin hepsinin doğrudan veya dolaylı olarak hane içi emek ile ilişkisi bulunmaktadır.

Çalışan kadınların ise yarısından fazlasının hizmet ve satış elemanı olarak veya nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştıkları görülmektedir (KOÇ-KAM, 2019). Bu bağlamda denilebilir ki, kadına toplum tarafından öncelikli rol olarak biçilen “eş ve anne” rolü ve bu rolün uzantısı olan “ev kadını” statüsü, hem kadının nitelikli işgücü olabilmesi için ihtiyacı olan eğitimi ve donanımı edinmemesine ve çalışma hayatına atılamamasına, çalışma hayatına atılsa bile güvencesiz, kayıt dışı, esnek çalışma biçimlerine sahip olup (Toksöz, 2018), iki kat fazla çalışıp yorulmasına ve yıpranmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak kadınların işgücüne ve çalışma hayatına katılmaları, ücretlendirilmeyen hane içi emek düzeylerinde bir azalmaya tekabül etmemektedir (Toksöz ve Memiş, 2018).

Dolayısıyla hane içi emek faaliyetlerinin, Türkiye’de kadının işgücü piyasasına neden katılmadığını anlamada kilit bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Kadınlar, ekonomik olarak bir kazanç getirmeyen ancak yaşamın sürdürülmesi için elzem olan ev içi faaliyetlerle yoğun bir şekilde meşgul olduklarından, çalışma hayatına katılmaya zaman veya enerji bulamamaktadırlar. Geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının kadının evlenip evde kalmasına kapsamında uyguladığı ağır baskı, günümüzde devam etmektedir (Çakır, 2019).

Güçlendirme Kavramı Ve Kadınların Güçlendirilmeleri

Kadınların özellikle hane içi emek ve istihdam konularında maruz kaldıkları her türlü eşitsizliğin kaynağı olan çeşitli kültürel ve sosyal normların (Bayar, 2021) üstesinden gelebilmeleri çerçevesinde “güçlendirme” süreçlerinin ve politikalarının büyük bir öneme sahip olduğu ileri sürülmektedir (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013).

Söz konusu kavram, uzun bir süredir ekonomi, sosyal politika vb. alanlarda kullanılagelen, kullanıldığı bağlam uyarınca birden çok tanıma sahip olan bir olgudur. Bununla birlikte güçlendirme kavramının hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın, her türlü bağlamda –aynı zamanda kadının hane içi emeğine atıfta bulunacak şekilde – geçerli olabilecek bir dizi tanımını yapmak ve özelliğinden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede güçlendirme; “bireylerin kendi hayatları üzerindeki kontrollerini artırmaya ve fırsatlardan yararlanmalarını sağlamaya yardımcı olacak çok boyutlu sosyal bir süreç” (Pierson, 2012, sf. 102), “bireylerin, örgütlerin ve toplulukların ilişkileri üzerinde tam bir denetime olanak kılan” (Rappaport, 1987, sf. 122) bir olgu, “belirli bir fırsatı fark etmek ve bu fırsattan yararlanabilmek... bir seçim yaparak söz konusu seçimin yaşamı iyileştirici/geliştirici bir etkide bulunmasına olanak sağlamak” (Nemer, 2016, sf. 376) gibi nitelermeler ve tanımlarla değerlendirilebilmektedir. Güçlendirme, aynı zamanda istekleri gerçekleştirmek ve arzulara ulaşmak kapasitesi olarak bireyin kendisine destek olacak bir “yardım” aracı olarak da ele alınmaktadır (Appadurai, 2004).

Feminist yaklaşıma göre ise güçlendirme; “Diğer taban hareketlerinde olduğu gibi içsel gücü artırma, kendi gücüne dayanma, yaşamdaki tercihlerini belirleyerek bunların gerçekleşmesi için uğraşma, bu doğrultuda kolektif eylemde bulunabilme ve kaynaklar üzerinde denetim sahibi olabilme” durumudur (Toksöz, 2018; sf. 204).

Oldukça girift, çok katmanlı ve pratik yaşamda yansımaları bulunan “güçlendirme” kavramı, özetle “bir bireyin veya grubun seçim yapma ve söz konusu seçimleri istenilen/arzulanan eylemlere ve çıktılara dönüştürme” süreçlerine atıf yapmaktadır (Alsop ve Heinsohn, 2005; sf. 5). Dolayısıyla “güçlendirme” kavramının belirleyici niteliği, daha etkili, bilinçli, bilgilenmiş yaşam kararlarının alınabilmesi adına gerekli fırsatları yaratabilmesi ve bu durumun da güçlendirilmiş bireyler için “arzu edilen”, “hedeflenen” sonuçlar ve faydalar üretmesidir (Çerçioğlu, 2019). Dahası, genel olarak; kimlik inşası kapsamında güçlendirme, psikolojik, sosyal, siyasi/politik, ekonomik ve enformasyonel/egitimsel güçlendirme olmak üzere genel olarak 6 tür güçlendirme sürecinden bahsetmek mümkündür (Çerçioğlu, 2019). Güçlendirmeyi sağlayan araçlar, hem soyut (enformasyon, fikir vb.) hem de somut (arkadaşlar, diğer sosyal ilişkiler, para, her türlü maddi olanak vb.) bir mahiyete sahip olabilmektedir.

Güçlendirmenin derecesinin, “faillik/aktörlerin rolleri” ve toplumda bulunan “mevcut fırsat/olanak yapısı-kurumsallaşmış sınırlar” olmak üzere iki değişken tarafından belirlendiği tartışılmaktadır (Alsop ve Heinsohn, 2005; Gönüllü Atakan, 2018). Mevcut fırsatlar/olanaklara dair sosyal yapı, insanların faaliyetleri üzerinde çeşitli eşitsizlik süreçlerine ve biçimlerine yol açarken failer ise yapısal eşitsizliği değiştirmeye veya yeniden üretmeye hizmet etmektedirler (Kabeer, 2010).

Güçlendirme, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olmakla birlikte, ondan farklı bir kavramdır. Güçlendirmenin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında bir araç işlevi gördüğünden bahsedilebilir. Kadınlar bağlamında ele alındığında güçlendirmenin özü, “kadınların kendi kaderlerini kontrol etme yeteneğinde yatmaktadır” (Ecevit, 2021). Bu çerçevede denilebilir ki güçlendirmenin kapılarını açan; kadınların, erkeklerle yalnızca eşit haklara, kaynaklara ve fırsatlara sahip olmaları değil, bir yandan da bu unsurları stratejik seçimler yapabilmek ve kararlar alabilmek adına kullanabilmelerini mümkün kılacak bir inisiyatife erişebilmeleridir. Bu çerçevede kadınların güçlendirilmelerinin beş temel bileşeni olduğundan bahsedilebilir (UNFPA, 2019, akt., Ecevit, 2021);

- ✓ Kadınların özdeğer duygusu,
- ✓ Seçimlere sahip olma ve karar verme hakları,
- ✓ Fırsatlara ve kaynaklara erişim hakları,
- ✓ Ev içinde ve dışında kendi yaşamlarını kontrol etme gücüne sahip olma hakları,
- ✓ Ulusal ve uluslararası düzeyde daha adil bir sosyal ve ekonomik düzen oluşturmak için toplumsal değişimin yönünü etkileme yetenekleri.

Hem bir süreç, hem de bir sonuç olma özelliğine sahip “kadınların güçlendirilmeleri” olgusu, geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkileri aracılığıyla tesis edilen ve kadınların maddi manevi sömürüne dayanan ataerkil sistemi dönüştürecek bir kapasiteye sahiptir denilebilir. Bunun yolu ise kadınların maruz kaldıkları eşitsizlikler, sömürü, kendi yasal hakları vb. durumlar hakkındaki farkındalıklarının artırılması ve bilinçlendirilmelerinin ardından özgüvenlerinin artırılması ve pratik hayattaki mevcut ataerkil kurum ve yapıları değiştirmeye yönelik davranış örüntüleri ve pratikleri edinmelerinden geçmektedir.

Bu çerçevede konumuzla ilgili olarak; kadınların bireysel ve/veya grupsal faillik düzeylerinin çeşitli eğitim ve farkındalık faaliyetleri aracılığıyla artırılması ve mevcut toplumsal yapıyı çeşitli bir fırsatlar ve olanaklar dizisini mümkün kılacak ve kadınların bunlara ulaşmasını engelleyecek unsurların kaldırılması bağlamında değiştirmeye çalışacak her türlü eylem, faaliyet vb. unsur, kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkı sunacaktır.

TARTIŞMA

Geleneksel toplumsal cinsiyet kuralları, hane içi emek üretimini kadınların doğal görevleri olarak sunmaktadır. Bu durum ise kadınların çalışma hayatına katılamamalarına, katıldıklarında zor şartlar ve koşullar altında çalışmalarına ve aynı zamanda hane içi faaliyetleri de yürüttüklerinden iyice yorulmalarına, emeklerinin karşılığını alamamalarına, ailede karar alıcı pozisyona gelememelerine ve kendi hayatlarını istedikleri gibi yaşayamamalarına sebebiyet vermektedir. İstihdama katılan veya katılmayan tüm kadınların kendilerini gerçekleştirebilmeleri, özgürleşebilmeleri adına “hane içi emeğe” dayanan ev işlerinin ve faaliyetlerinin “kadın işi” olmaktan çıkıp eşler arasında adaletli bir biçimde paylaşılması elzemdir (Başak, Kingır ve Yaşar, 2013).

Söz konusu değişimin toplumsal düzlemde vuku bulması ise ütöpik bir hayal değil, makul ve mümkündür. Genel olarak toplumsal cinsiyet kuralları ve rolleri, her ne kadar başta Durkheim’ın (2003) “toplumsal olgu” olarak tanımladığı “şeylere” oldukça güzel bir örnek teşkil ederek konumuz çerçevesinde özellikle kadınların, gerek özel, gerekse de toplumsal yaşamlarının belirlenmesinde büyük bir güce sahip olan, onların üzerinde harici/dışsal bir baskı, tahakküm kurarak hayatlarının pek çok alanında – ev, okul, iş vb. – çeşitli ayrımcı, eşit ve adil olmayan süreçlerin sürekli olarak yeniden üretilmesinde başat unsurlar olsa da, söz konusu olgular yukarıda da belirtildiği üzere birer sosyal inşadan ibarettir.

Bunun anlamı; sosyal dünyamızı, toplumsal gerçekliğimizi belirleyen ve şekillendiren çizgilerin doğal ve verili olmadığı, gündelik yaşantılarımızı etkileyen farklı farklı gerçekliklerin tabir-i caizse sosyal olarak inşa edildiği (Berger ve Luckmann, 2018), bu inşaların ise zamana ve mekâna bağlı olarak değişim gösterdiği, dinamik bir yapıya sahip olduklarıdır. Bir madde olarak bildiğimiz su, normal şartlar altında dünyanın her yerinde ve her zaman 0oC’de donup 100oC’de kaynarken toplumsal bir olgu zamandan zamana, mekândan mekâna değişebilir, dönüşebilir, yeniden kurgulanıp inşa edilebilir ve sosyal yaşamı belirleyebilir. Dolayısıyla diyebiliriz ki kadınların üzerinde baskı yaratıp zulmedici bir otorite kuran ilgili toplumsal cinsiyet kurallarının ve rollerinin zamana ve mekâna bağlı olarak değişmesi, daha doğrusu “değiştirilmesi” meselesi, mümkün olmanın yanında, aynı zamanda tüm insanların “insanca” bir yaşama kavuşmaları için zaruridir de.

Söz konusu toplumsal cinsiyet rolleri ve bunlar aracılığıyla kurulan toplumsal yapıların ve ilişkilerin dönüşümü ile kadınların erkeklerle eğitim, sağlık, iş, siyaset vb. her türlü alanda eşit olması çerçevesinde bir toplumsal yapının inşa edilmesinin imkânsız olmayıp özellikle İsveç, Norveç, Danimarka gibi Kuzey Avrupa ülkeleri ve Kanada, Avustralya vb. diğer ülkelerde vücut bulduğu, söz konusu ülkelerdeki mevcut hukuk kurallarına, düzenlemelerine, eğitim, yönetim vb. sistemlere, sosyal yapılara, kadınların bu yapılardaki konumlarına ve kadınlara verilen değere bakılarak rahatlıkla tespit edilebilir.

Bununla birlikte söz konusu adil, eşitlikçi ve kadın erkek herkes için refah ve özgürlük sunan bir toplumsal yapıya erişmek için ciddi bir mücadelenin verilmesi gerekmektedir zira mevcut adil olmayan düzenin modifikasyona veya bir toplumsal değişime uğratılması, hali hazırda var olan yapıların, kurumların ve ilişkilerin; maddi manevi her türlü çıkarlarına hizmet ettiği iktidar sahiplerinin en korkulu rüyasıdır. Buna ek olarak “mutlak gücün mutlak bir biçimde yozlaştırdığı” (Dalberg, t. y.) iktidar sahiplerinin nesiller boyunca süregelen ve otoritelerinin yeniden üretilmesini, sürdürülmesini ve meşrulaştırılmasını temin eden mevcut eşitsizlikçi düzeni her ne pahasına olursa olsun korumaya çalışacakları aşikârdır.

Dahası, günümüzde dünya çapındaki iktidarların otoritesini pekiştiren ve emekçileri günden güne derinleşen bir yoksunluğa sürükleyen bir program olarak tanımlanabilen “neo-liberal” politikaların da (Harvey, 2015) – “hane içi emek” konusunda olduğu gibi, metalaştırılıp satılamayan her şeyi değersiz ve önemsiz olarak nitelemesinden ötürü – kapitalizmi ve kapitalizmin kadınların aleyhine ürettiği baskı süreçlerini korumaya ve sürdürmeye yönelik son derece güçlü bir silah olduğundan bahsedilebilir. Diğer tahakküm kaynaklarına ek olarak bu tarz, özünde neo-

liberal bir felsefe bulunduran her türlü küresel ve/veya ulusal politikaya da karşı duran kadın hareketinin desteklenmesi, söz konusu harekete pasif değil, aktif bir biçimde topluca iştirak edilmesi gerekmektedir çünkü kanaatimce, toplumsal problemler, ancak toplumsal bir tepki ve hareketler dizisi aracılığıyla çözülebilir.

Bu çerçevede kadının; insanca ve erkeklerin gündelik yaşamda ve toplumda yararlandığı her türlü haktan adil bir biçimde yararlanarak yaşayabilmesinin, geleceğine güvenle, huzurla ve sağlıklı bakabilmesinin yollarından biri de “hane içi emeğin” meşru bir emek türü olarak tanınmasından, bilinmesinden ve muamele görmesinden geçmektedir. Bunun yolu ise çeşitli hukuki, eğitimsel, ekonomik vb. güçlendirme süreçleri aracılığıyla kadının hem kamusal, hem de özel alanda güçlendirilmesinden geçmektedir. Bu açıdan ülkemizdeki mevcut “genel” tablonun halen istenilen düzeyde olmaması ise bu alandaki çabaların gerekliliğini ve önemini artıran bir unsurdur.

Bütün olumsuzluklar bir yana, yapılan çalışmalarda bazı ailelerde hane içi emeğin eşitlikçi bir paylaşımına yönelik bir gidişatın ipuçları görülmektedir (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013). Dahası, kadınların eğitim ve gelir düzeyleri de arttıkça ücretsiz emek sunumları azalmakta (Gökmen, 2017), hane içi emek için harcadıkları süreler, eşlerinin hane içi emek için harcadığı sürelerle daha dengeli bir yapıya kavuşmaktadır.

Buna ek olarak kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair farkındalıkları, eğitim düzeyleri vb. güçlendirme donanımları ülkemizde de gün geçtikçe artmaktadır. En basitinden geçmiş dönemlere kıyasla kadınların yüzde olarak tek haneli rakamlarla temsil edildiği cumhuriyet savcılığı, hâkimlik, akademisyenlik, büyükelçilik, yöneticilik, bakanlık, büyükşehir belediye başkanlığı vb. görevlerde çift haneli yüzdelere ulaşılmış, söz konusu görevlerin bir kısmında ise kadınlar erkeklere oldukça yaklaşmış, kadınların tarım dışı istihdam oranları artmıştır (TÜİK, 2021; Çakır, 2019).

Bundan başka, KEİG, KAGİDER, KEDV, Kaos GL, Sosyal Politikalar Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, TMMOB, TÜBAKKOM, Türk Tabipler Birliği Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kolu, TOBB Kadın Girişimciler Kurulu, TESK, TÜSİAD gibi pek çok kadın örgütü ile kamu hizmeti yürüten meslek örgütlerinin, derneklerinin ve sendikaların da Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında aktif olarak çalıştıkları bilinmektedir (Toksöz ve Memiş, 2018).

Yapılan her türlü farkındalık çalışmasının, faaliyetinin, verilen eğitimlerin sonucunda bir şekilde eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet rol tutumu geliştiren ve işgücüne dâhil olan kadınlar, farkındalık düzeyleri ölçüsünde daha az ev işi yapmakta, yine daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet rol tutumuna sahip erkeklerin eşlerinin hane içi emek yükü de daha az olmaktadır (Başak, Kınır ve Yaşar, 2013). KONDA’nın yaptığı anketlere bakıldığında 2008-2018 yılları arasında “kadın, çalışmak için eşinden izin almalıdır” sorusuna “kesinlikle doğru” ve “doğru” şeklinde cevap veren kadınların ve erkeklerin oranı %68’ten, %54’e gerilemiştir (KONDA, 2019).

Bu durumlar, kadın-emek hareketi çerçevesinde güzel ve umut verici kazanımlar olarak değerlendirilse de, toplumsal refahın sağlanması adına daha büyük kazanımlara ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Konu çerçevesinde ele alınan tahakküm biçimleri hem kamusal, hem de özel alanda nihai olarak ortadan kaldırılmalıdır. Her iki alanda da kazanımlar elde eden ülkelere bakıldığında mevcut düzeni değiştirme ve iyileştirme ihtimalimiz de, gücümüz de bulunmaktadır diyebiliriz.

Elde edilen kazanımların artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi adına kadının, hem özel alandaki, hem de kamusal alandaki kaynaklara erişip kullanmada ve fırsatları değerlendirmede, hem teoride, yani hukuksal düzlemde, hem de gündelik yaşamı ifade eden pratikte erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerekmektedir (Gönüllü Atakan, 2018). Buna ek olarak yine kadınların, gerek toplumsal, gerek özel yaşamlarında güçlü bireyler olarak yer alabilmeleri ve kendi hayatlarıyla ilgili kararları kendilerinin alabilmeleri için de bu metinde değinilen tanımlar çerçevesinde güçlendirilmeleri şarttır.

Bu güçlendirme süreçleri çerçevesinde hukuki yapının gerek iş, gerek sosyal yaşam temelinde olmak üzere, kadın-erkek eşitliğini hayatın her alanında tesis edecek ilgili kanun ve düzenlemeleri oluşturmaya ek olarak, ilkokuldan başlamak üzere eğitim ve öğretim müfredatlarına toplumsal cinsiyet derslerinin konulması suretiyle çocuklara ve ailelere gereken eğitimlerin verilmesi, özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve kadın haklarına yönelik farkındalık ile lobcilik amaçlarıyla oluşturulan ve yürütülen her türlü kadın hareketine aktif aktif verilmesi gerekmektedir. Verilen eğitimlerin, yapılan hukuki düzenlemelerin ve yürütülen kadın hareketlerinin, problemin temel kaynağı olarak görülen ve hem kamusal, hem de özel alanda eşitsizlik yaratan tahakküm ilişkilerini üreten toplumsal cinsiyet rollerinin kademeli olarak çözülmesini ve bir gün ortadan kalkmasını sağlamada gerekli olan donanıma sahip oldukları kanaatini taşımaktayım.

Yaşamın her türlü alanında kadın-erkek eşitliğini sağlamayı başarmış ülkeler, şüphesiz ki bu kazanımı evrimsel süreçlerle değil, devrimsel süreçlerle elde ettiler denilebilir. Orta Çağda gerek kültürel, gerek dini normlardan ötürü ikinci sınıf insan muamelesi gören Avrupa Kadınından “başbakan”, “milletvekili”, “bakan”, “diplomat”,

“akademisyen”, “mühendis”, “sporcu”, “satranç oyuncusu” vb. sıfatlarla anılan Avrupa Kadınının ortaya çıkışı bir tesadüf değil, sayısız tanınan ve tanınmayan, bilinmeyen kadın ve erkek tarafından yüzyıllar boyu sürdürülen bir mücadelenin haklı sonucu ve kazanımıdır.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Türkiye’deki mevcut durumu her ne kadar “ideal” olandan ve “arzulanandan” uzak görünse de, diyalektik düşünüşle değerlendirildiğinde mevcut durumun değiştirilmesinin koşulları, yine içinde bulunduğumuz toplumsal düzenin içindedir diyebiliriz (Ollman, 2019). Hali hazırda içinde bulunduğumuz toplumsal yapının kadınların üzerinde kurduğu baskı ve yarattığı bir dizi bunalım, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin tasfiyesinin başlatılmasında ve sürdürülmesinde önemli olgulardır (Connell, 2019).

SONUÇ

Toplumsal kültür, gelenek ve mevcut ekonomik piyasanın kapitalist bir biçimde örgütlenişi gibi temel nedenlerle 21. Yüzyıl Türkiye’inde yaşayan kadın, geçmişte olduğu gibi hayatını türlü şekillerde zorlaştıran toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizlikleri ile karşı karşıyadır. Bu metinde tanıtıldığı şekliyle kadının hane içi emeğinin piyasada bir meta formunda alınıp satılabilir niteliğe sahip olmaması, söz konusu yoğun ve zorlu emeği erkeklerin nezdinde görünmez kılmakta, hane içi kadın emeğinin değersiz addedilmesine neden olmaktadır. Bu nedenlerle erkekler, hane içi emek faaliyetlerinden kadınlara kıyasla uzak durmakta, bu durum da gündelik yaşamın sürdürülebilmesi adına elzem olan hane içi emeği kadının üzerine yıkmak suretiyle kadınların piyasada istihdam edilmelerini zorlaştırmakta, kadınlar istihdam edilseler bile hali hazırda hane içi emek üretim faaliyetlerine katılımları değişmediğinden iş yükleri ciddi oranda artmakta, çeşitli psikolojik ve fiziksel problemler yaşamaktadırlar.

Son yıllarda erkeklerin bir bölümü, hane içi emeği değişen oranlarda kadınlarla paylaşmaya başlamıştır ancak bu olumlu gelişme, ideal bir durum olan tam ve adil bir paylaşımdan halen oldukça uzaktır. Bu metin, ideal olana ulaşmak ve kadınların erkeklerle eşit şart ve koşullarda istihdam edilmeleri ve iş hayatlarını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmeleri adına “güçlendirme” kavramını tanıtmakta ve kavramın çeşitli içerimlerini tartışmaktadır. Özellikle kamusal destek aracılığıyla kadınların türlü şekillerde güçlendirilmesinin, genel toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik ciddi bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Giddens’in (2012) belirttiği gibi insanlar, kendi rollerini yaratabilen ve söz konusu roller üzerinde değişimler yapabilme kabiliyetine haiz olan faillerdir. Tüm toplumun refaha, sağlığa, huzura ve mutluluğa kavuşması; kadını köleleştiren toplumsal cinsiyet rollerinin yukarıda tartışılan süreçler ve düzenlemeler aracılığıyla ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Hane içi emeğin ve yeniden üretime dair görev ve sorumlulukların eşler arasında hakkaniyetli bir biçimde bölüşümü ile kadınlarla erkeklerin işgücü piyasalarına ve diğer fırsatlara eşit bir biçimde ulaşabilecekleri bir toplum yapısı mümkündür. Bu bağlamda “güçlendirme” olgusu ve bu olgunun içerdiği pratik unsurlardan “eğitim”, “hukuki düzenleme ve politika üretimi”, ve “farkındalık yaratımı” kilit bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Aldemir, Ç. (2016). Kadının görünmeyen emeğinin görünür kılınması: Ev içi emeğin ücretlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.

Alsop, R., & Heinsohn, N. (2005). Measuring empowerment in practice: Structuring analysis and framing indicators. 1-34, World Bank Policy Research Working Paper No. 3510.

Aktaş, G. (2013). Üretiyorum öyleyse varım: Buldan’da ev eksenli çalışan kadınların aile ve toplumsal yaşamda görünmeyen emeği. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1), 258-267.

Alpar, B. I. (2020). COVID-19 salgın sürecinde kadının hane içi emeği. D. Demirbaş, V. Bozkurt, S. Yorgun (Ed.). Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri içinde (171-184), İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Appadurai, A. (2004). The capacity to aspire: Culture and the terms of recognition. V. Rao, M. Walton (Ed.). Culture and Public Action içinde (59-84), Stanford University Press, Palo Alto, California.

Aytekin, B. (2017). Türkiye’de kadın emeğinin etkinlik sorunu ve makroekonomik etkinlik kanalları. Sayıştay Dergisi, 107, 153-169.

Başak, S., Kınır, S., Yaşar, Ş. (2013). Kadının görünmeyen emeği: İkinci vardiya. Anka Kadın Araştırma Merkezi.

https://static.bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/012/original/anka_kad%C4%B1n_rapor_13-1_ikinci_vardiya_.pdf

Bayar, A. A. (2021). İşgücü Piyasasında Kadınların Yeri ve Politika Önerileri. İstanbul Politik Araştırma Enstitüsü, Politika Notu. https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/isgucu-piyasasinda-kadinlarin-yeri-ve-politika-onerileri--doc-dr-ayse-aylin-bayar_1.pdf.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (2018). Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi. (Çev. V. S. Öğütle). Atıf Yayınları, Ankara.

Bourdieu, P. (1990). The logic of practice. R. Nice (Çev.). Stanford University Press, California.

Connell, R. W. (2019). Erkeklikler. N. Konukcu (Çev.). Phoenix Yayınevi, Ankara.

Çakır, H. (2019). İstihdamda yer almayan kadının kamusal alandaki görünmezliği. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 691-706.

Çerçioğlu, H. (2019). A Sociological Analysis of Scopophilia, Individual Empowerment and Surveillance Culture: A Case Study on Instagram Usage (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Dalberg, J. E. E. (t.y.). Letter to archbishop Mandell Creighton. <https://history.hanover.edu/courses/excerpts/165acton.html>.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. Toplum ve Bilim, 86, 139-170.

Dürkheim, E. (2003). Sosyolojik yöntemin kuralları. C. Saraçoğlu (Çev.). Bordosiyah Yayıncılık, İstanbul.

Ecevit, Y. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları. <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>.

Giddens, A. (2012). Sosyoloji. C. Güzel (Yayıma Hazırlayan). Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Gökmen, Ç. E. (2017). Toplumsal cinsiyet ve zaman yoksulluğu: Hane içi ücretli ve ücretsiz emek sunumu. Çalışma ve Toplum, 1953-1988.

Gökmen, Ç. E., & Gökovalı, U. (2016). Hane içine gizlenen kadın yoksulluğu: Muğla-Mardin örneği. ODTÜ Geliştirme Dergisi, 43, 157-190.

Gönüllü Atakan, A. (2018). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve bakım emeği. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3), 125-136.

Görgün Baran, A., Gelgeç Bakacak, A., Eldem, C. T., Barutu, F. H. (2016). İş hayatında toplumsal cinsiyet eşitliğinin İÇASİFED üyesi işverenlerin eğilim ve beklentileri açısından değerlendirilmesi. The World Bank. <http://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/02/HAYATINDA-TOPLUMSAL-CINSIYET-ESITLIGININ-ICASIFED-UYESI-ISVERENLERIN-EGILIM-VE-BEKLENTILERI-ACISINDAN-DEGERLENDIRILMESI.pdf>.

Gündüz Hoşgör, A. (2001). Convergence between theoretical perspectives in women-gender and development literature regarding women’s economic status in the Middle East. METU Studies in Development, 28(1-2), 111-132.

Harvey, D. (2015). Neoliberalizmin kısa tarihi. (Çev. A. Onacak). Sel Yayıncılık, İstanbul.

ILO. (2007). ABC of women workers’ rights and gender equality (2. Edition). Geneva. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_087314.pdf.

Kabeer, N. (2010). Women's empowerment, development interventions and the management of information flows, IDS Bulletin, 41(6), 105-113.

KOÇ-KAM. (2019). 2018 verileriyle Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği. A. E. Mert (Der.). <https://kockam.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2024/10/KOCKAM-rapor.pdf>.

KONDA. (2019). Türkiye’de toplumsal cinsiyet raporu: Hayat tarzları 2018 araştırması. <https://konda.com.tr/uploads/konda-toplumsal-cinsiyet-raporu-7d32c6633a652176d42c8d6564dc5344c17d0d58279b6f90abcf5fca8cf4d0b5.pdf>.

Nemer, D., & Freeman, G. (2015). Empowering the marginalized: Rethinking selfies in the slums of Brazil. International Journal of Communication, 9, 1832-1847.

- Neuman, W. L. (2012). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar I. (Çev. S. Özge). Yayınodası Yayıncılık. İstanbul.
- Ollman, B. (2019). Diyalektiğin dansı: Marx'ın yönteminde adımlar. (Çev. C. Saraçoğlu). Yordam Kitap, İstanbul.
- Özkaplan, N. (2009). Duygusal emek ve kadın işi/erkek işi. Çalışma ve Toplum, 2(21), 15-23.
- Pierson, J. (2012). Online privacy in social media: A conceptual exploration of empowerment and vulnerability. Communications & Strategies, 88, 4thQ, 99-120.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention. American Journal of Community Psychology, 15(2), 121-148.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). Sosyoloji kuramları. H. Hülür (Çev.). De Ki Basım Yayın. Ankara.
- Singh, G. (2024). The social construction of gender: An exploration of Judith Butler's ideas. International Research Journal of Education and Technology, 6(3), 285-288.
- Süral, N. (2014). Türkiye'de kadın istihdamı: fırsatlar, engeller ve hukuki çerçeve. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 15, Özel Sayı, 279-309.
- Şentürk, B. (2016). Türkiye'de kadın emeğine genel bir bakış. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(31), 194-209.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2014). Türkiye aile yapısı araştırması: Tespitler, öneriler. M. Turğut, S. Feyzioğlu (Ed.). <https://www.aile.gov.tr/media/50219/taya2013trk.pdf>.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). On birinci kalkınma planı (2019-2023) kadının kalkınmadaki rolü. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KadininKalkinmadakiRoluOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>.
- Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal-bilişsel bir bakış: Albert Bandura. Sosyoloji Notları, 5(1), 15-30.
- Toksöz, G. (2018). Kalkınmada kadın emeği. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, G., & Memiş, E. (2018). İstihdamda toplumsal cinsiyet eşitliği: Haritalama ve izleme çalışması. <http://www.ceidizleme.org/medya/dosya/88.pdf>.
- TÜİK. (2016). İstatistiklerle aile, 2016. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2016-24646#>.
- TÜİK. (2021). Toplumsal cinsiyet istatistikleri 2020. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/toplumsal_cinsiyet_istatistikleri_2020.pdf.
- Tuik, Aile Yapısı Araştırmasını sonuçlarını açıkladı. (18 Ocak, 2017). Dünya Gazetesi . <https://www.dunya.com/yasam/tuik-aile-yapisi-arastirmasini-sonuclarini-acikladi-haberi-346207>.
- Yılmaz, M., & Zoğal, Y. (2015). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. https://torino2015.econworld.org/assets/zogal_yilmaz.pdf.